

ตำนานท้องถิ่นภาคตะวันออก : ความสัมพันธ์ระหว่างอดีตและปัจจุบัน

The Legends in Eastern Area : The Relation of the Past and Present

รองศาสตราจารย์บุญเดิม พันรอบ
คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา

บทคัดย่อ

ตำนานท้องถิ่นภาคตะวันออก : ความสัมพันธ์ระหว่างอดีตและปัจจุบันศึกษาความสัมพันธ์ที่มีต่อสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมในชุมชนและความสำคัญของตำนานท้องถิ่นตั้งแต่สมัยทวารวดีถึงสมัยรัตนโกสินทร์จำนวน 8 ตำนาน ด้วยวิธีการศึกษาข้อมูลเอกสารเปรียบเทียบกับข้อมูลภาคสนาม จากการสำรวจ ผลการศึกษาพบว่า 1) ตำนานพระนางกาไวกับพระเจ้าพรหม ทัดแสดงให้เห็นความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดจันทบุรี ความสัมพันธ์กับอาณาจักรขอมที่นครธม เมืองอินทปัตถา ศาสนาพุทธ เมืองพิมายและภูมินามในภาคอีสาน ตำนานท้องถิ่นภาคอื่นๆ และวัฒนธรรมทวารวดี 2) ตำนานเจ้าศรีมหาพรามีความสัมพันธ์กับภูมินามในจังหวัดชลบุรี อาณาจักรศรีวิชัย ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เมืองเพชรบุรี วัฒนธรรมมอญ ลังกาและขอม อาณาจักรศรีอยุธยา วัฒนธรรมคนไทยเชื้อสายจีนและเมืองท่าชายทะเลรอบอ่าวไทย 3) ตำนานพระนางจอมเทียนและพระเจ้าอุทองแสดงความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดชลบุรี พงศาวดารเมืองเหนือ ตำนานขอม ตำนานเมืองล้านช้าง ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตำนานเมืองโคตรตรบอง และวัฒนธรรมคนไทยเชื้อสายจีน 4) ตำนานเมืองดงละคร แสดงความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดนครนายก วัฒนธรรมขอม เมืองอินทปัตถา อาณาจักรศรีอยุธยา เมืองศรีมโหสถ สมัยรัตนโกสินทร์ และเมืองท่าชายทะเล 5) ตำนานเมืองพระรถแสดงให้เห็นความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดชลบุรี ปัญญาสชาดก วัฒนธรรมขอม วัฒนธรรมลังกา วัฒนธรรมล้านนาเชียงใหม่ เมืองศรีมโหสถและเมืองพระยาเระ 6) ตำนานเมืองพระยาเระแสดงความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดชลบุรี เมืองอินทปัตถา เมืองพระรถ วัฒนธรรมขอม อาณาจักรโคตรบูรณั พระยาแกรก พระเจ้าอนุรุธแห่งพุกามและเมืองศรีพะโล 7) ตำนานเมืองศรีพะโลแสดงความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดชลบุรี สมัยอยุธยา เมืองพระรถ เมืองพระยาเระ เมืองศรีมโหสถ เมืองท่าชายทะเลสมัยรัตนโกสินทร์และวัฒนธรรมตะวันตก 8) ตำนานเจ้าแม่เขาสามมุขแสดงบทบาทความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดชลบุรี สมัยอยุธยา เมืองบางปลาสร้อย วัฒนธรรมคนไทยเชื้อสายจีน เมืองท่าชายทะเล วัฒนธรรมตะวันตก และสมัยรัตนโกสินทร์

คำสำคัญ : ตำนาน หมายถึงตำนานเกี่ยวกับท้องถิ่นที่เล่าสืบต่อกันมาสามารถระบุได้ว่าอยู่ในสถานที่ใดในชุมชนภาคตะวันออก

Abstract

The Legends in Eastern Area : The Relation of the Past and the Present aims to study the context of cultural and community environment , study the roles of the legends of the past since Dvaravati to Rattanakosin Era with 8 legends. The study analyze the secondary data with the survey primary data .The results of the study reveal following:

- 1.The roles of Pranang Kawai and Prachao Promatat Legend are about the place names in Chataburi Province , the relation to Khmer Culture at Angkor Thom, Maung Intrapatta, Buddhism, Maung Pimai and place name in Northeastern, the relation to legends in others part ,and Dvaravati Culture ;
2. The roles of Chao Srimaharacha Legend are about the place names in Chon Buri Province, Srivijaya Empire, Nakhon Si Thammarat Legend, Phetchaburi , Mon-Lanka and Khmer Culture, Sri Ayutthaya Empire, Thai-Chinese Culture, and the seaport around Gulf of Thailand ;
- 3.The roles of Pranang Chomtien and Prachao Uthong Legend are about the place names in Chon Buri Province, Northern Chronicle, Khmer Legend, Maung Lanchang Legend, Nakhon Si Thammarat Legend, Krung Sri Ayutthaya Chronicle, Maung Kortabong Legend, and Thai-Chinese Culture ;
- 4.The roles of Maung Donglakorn Legend are about the place names in Nakhon Nayok Province, Khmer Culture, Maung Intrapatta, Sri Ayutthaya Empire, Maung Srimahosoth, Rattanakosin Era, and the seaport ;
- 5.The roles of Maung Praroth Legend are about the place names in Chon Buri Province, Pannasajakata, Khmer Culture, Lanka Culture, Lanna Culture –Cheingmai, Maung Srimahosoth, and Maung Prayare ;
- 6.The roles of Maung Prayare Legend are about the place names in Chon Buri Province, Maung Intrapatta, Maung Praroth, Khmer Culture, Kortabura Empire, Praya Krag, Phachao Anawrahta of Bagan, and Maung Sripalo ;
- 7.The roles of Maung Sripalo Legend are about the place names in Chon Buri Province, Ayutthaya Era, Maung Praroth, Maung Prayare, Maung Srimahosoth, the seaport, and the Western Culture; and
- 8.The roles of Chaomae Khaosammuk Legend are about the place names in Chon Buri Province, Ayutthaya Era, Maung Bangprasoi, Thai-Chinese Culture, the seaport, the Western Culture, and Rattanakosin Era.

Keyword : Legend

บทนำ

ชุมชนมักมีประวัติความเป็นมาแตกต่างกัน แต่แต่ละชุมชนนั้นต่างมีวิธีการถ่ายทอดเรื่องราวประวัติความเป็นมาเพื่อให้คนรุ่นหลังได้เข้าใจรับรู้เรื่องราวในอดีต รับรู้ถึงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้กล้าหาญสร้างชุมชนขึ้นมา ตำนานเป็นวิธีการหนึ่งเพื่อบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยจุดมุ่งหมายดังกล่าว ตำนานคือเรื่องราวที่ถ่ายทอดด้วยวิธีการบอกเล่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง¹ ตำนานมีความสำคัญเนื่องจากตำนานคือการเล่าเรื่องกึ่งประวัติศาสตร์ (Semi historical) เล่าเรื่องวีระบุรุษ การเคลื่อนไหวของประชาชน และการเกิดชนบทร่วมเนียมท้องถิ่น อาจเป็นเรื่องราวที่เป็นความจริงเสริมแต่งกับนิทานและสิ่งที่ไม่เป็นความจริงอยู่บ้าง² ภาคตะวันออกเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน สามารถแบ่งภูมิภาคออกเป็นบริเวณชายทะเลหรือภาคตะวันออกตอนล่าง และบริเวณที่ลุ่มดอนภายในหรือภาคตะวันออกตอนบนบริเวณนี้ครอบคลุมจังหวัดชลบุรี ฉะเชิงเทรา ระยอง จันทบุรี ตราด ปราจีนบุรี สระแก้วและนครนายก เขตลุ่มน้ำบางปะกงที่นครนายก และปราจีนบุรีมีแหล่งโบราณคดีโคกพนมดี เมืองศรีมโหสถที่ปราจีนบุรีสมัยทวารวดี ที่สระแก้วพบโบราณสถานวัดตุ๊กคล้ายคลึงกับอารยธรรมเจนละซึ่งอยู่สมัยก่อนอารยธรรมขอมสมัยก่อนเมืองพระนครซึ่งมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมที่พบในจันทบุรี ภาคตะวันออกตอนล่างเขตชายฝั่งทะเลชลบุรี ระยอง จันทบุรีและตราดพบเมืองโบราณยุคต้นประวัติศาสตร์คือเมืองพระรถสมัยทวารวดี และเมืองพระยาเระหรือพญาเระแสดงให้เห็นว่ามีชุมชนอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยทวารวดี รวมทั้งชุมชนที่จันทบุรีเชิงเขาสระบาปและวัดทองทั่ว จนถึงพุทธศตวรรษที่ 19-20 พบว่ามีความเจริญเกิดขึ้นที่เมืองศรีพะโล จังหวัดชลบุรีมีบทบาทเชื่อมโยงกลายเป็นเมืองท่าสำคัญชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกติดต่อกับภายนอกผ่านจันทบุรีเข้ามา³ ปัจจุบันภาคตะวันออกมีบทบาทเป็นชุมชนที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเนื่องจากการพัฒนาแหล่งอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกทำให้จังหวัดชลบุรี และระยองเป็นเมืองที่รายได้ต่อหัวสูงสุด⁴

ผลการศึกษา

1. **ตำนานพระนางกาไวกับพระเจ้าพรหมทัต**⁵ ตำนานกล่าวว่ามีเมืองๆ หนึ่งตั้งอยู่ ณ เชิงเขาสระบาปมีเจ้าผู้ครองเมืองสืบราชสันตติวงศ์มาหลายสมัยจนถึงสมัยของพระเจ้าพรหมทัตซึ่งมีโอรสกับอัศรมเหสี 2 พระองค์ คือ พระไวยทัตและพระเกตุทัต ต่อมาพระมเหสีสิ้นพระชนม์ พระเจ้าพรหมทัตจึงมีมเหสีใหม่มีพระนามว่า พระนางกาไวมีโอรสด้วยกัน 1 พระองค์ ไม่ปรากฏพระนาม พระนางกาไวมีรูปสมบัติความงามเป็นเลิศ ต้องการให้บุตรของตนขึ้นครองราชย์แทนพระบิดาต่อไป จึงทูลขอให้พระเจ้าพรหมทัตส่งพระโอรสทั้งสองไปสร้างเมืองใหม่ที่กันดาร เมื่อพระเจ้าพรหมทัตได้ฟังแล้วทรงถามความเห็นในที่ประชุมขุนนาง ทุกคนก็เห็นดีด้วย พระไวยทัตกับพระเกตุทัตจำใจต้องไปสร้างเมืองใหม่ โดยขอคัดเล็อกคนไปด้วย เอาเฉพาะคนหนุ่มฉกรรจ์แข็งแรงมีฝีมือในการรบ พร้อมทั้งแบ่งครอบครัวผู้คนพลเมืองพากันไปสร้างเมืองใหม่เรียกเมืองนั้นว่า “เมืองสามสิบ”

ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอโพนน้ำร้อนใกล้ชายแดนกัมพูชา พระไวยที่พบกับพระเกตุที่ตรีบเร่งช่องสูง ผู้คนไว้เป็นกำลัง เมื่อพระเจ้าพรหมทัตสิ้นพระชนม์พระนางกาไวจึงแต่งตั้งบุตรของตนเป็นเจ้าเมืองแทน เนื่องจากพระโอรสยังทรงพระเยาว์พระนางจึงเป็นผู้สำเร็จราชการแทน ชาวบ้านจึงเรียกเมืองนั้นว่าเมืองกาไว ฝ่ายพระไวยที่พบกับพระเกตุที่ทวารบ่เรื่องว่าพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ จึงยกทัพลงมาเพื่อชิงเมืองคืน กองทัพของพระไวยที่พบกับพระเกตุที่ผู้กำลังกองทัพของพระนางกาไวไม่ได้ จึงถอยทัพไปและขอกำลังจากกษัตริย์ขอมซึ่งประทับอยู่ ณ เมืองนครธมช่วยแก้แค้นโดยสัญญาว่า ถ้าตีเมืองได้แล้วจะแบ่งเมืองให้กึ่งหนึ่ง กษัตริย์ขอมส่งกองทัพมาช่วยและยกมาตั้งพลับพลาพักพลอยู่นอกเมือง ตำบลที่พักพลนี้เรียกว่า “พลับพลา” ในปัจจุบันบริเวณนี้เรียกว่า ตำบลพลับพลา อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี เมื่อส่งคนไปเจรจาไม่ได้ผลกองทัพของพระไวยที่ตและขอมก็เข้าตีเมืองกาไว พระนางกาไวเห็นว่า ผู้ไม่ได้จึงขมทรยศสมบัติขึ้นหลังข้างและหนีออกมาได้ทางประตูเมืองด้านทิศใต้ เมื่อกองทัพของพระไวยที่ตเข้าเมืองได้ก็ให้ทหารติดตามไป พระนางกาไวเห็นว่าจวนตัวก็เอาทองเพชรพลอยออกหว่านโปรย เพื่อล่อทหารเข้าศึกให้พระนางเก็บทอง แล้วรีบหนีลงเรือสถานที่ที่พระนางกาไวหว่านทองคำไว้เรียกว่า “บ้านทองทั่ว” ปัจจุบันก็คือ บริเวณวัดทองทั่วพะเนียดข้างก็ยังคงอยู่จนบัดนี้ ทำด้วยศิลาแลง ตำนานเรื่องนางกาไวเป็นตำนานที่บ่งบอกถึงประวัติชื่อบ้านนามเมืองของจันทบุรี ซึ่งปรากฏอยู่ในตำนานเรื่องนี้ เช่น พะเนียด กาไว สามสิบ พลับพลา และทองทั่ว

ความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดจันทบุรีหลายชุมชนในปัจจุบัน เช่น บ้านพลับพลาและวัดทองทั่ว ที่วัดทองทั่ว ศาสตราจารย์บวสเชลลีย์ เห็นว่าน่าจะเป็นศิลปะของพวกจามมากกว่าขอมประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 ตอนปลายถึงพุทธศตวรรษที่ 13 บริเวณชุมชนบ้านเมืองที่วัดทองทั่วและบ้านพะเนียดจึงมีการติดต่อกับกลุ่มบ้านเมืองขอมสมัยก่อนพระนคร⁶ แสดงความสัมพันธ์กับอาณาจักรขอมที่นครธมและอาณาจักรจามปา

จังหวัดจันทบุรีและจังหวัดตราดมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางกาไว จังหวัดจันทบุรีนำมาใช้อธิบายประวัติเมืองพะเนียดชาวบ้านได้เรียกกันว่าเมืองพระนางกาไว ปัจจุบันที่เมืองพะเนียดมีศาลแม่ย่ากาไว เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนในแถบนั้น ตำนานพระนางกาไวยังเชื่อมโยงอธิบายกำเนิดของชาติพันธุ์ของชนดั้งเดิมในจังหวัดจันทบุรี เชื่อว่าพระนางกาไวเป็นบรรพบุรุษของชนที่อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราดมีตำนานพระนางกาไวชนทรยศสมบัติใส่เรือสำเภามา โดยใส่ตุ้มไว้ได้จำนวนถึงแสนตุ้มแล้วเอาหัวมาเทียบทรัพย์สินทั้งแสนตุ้มนั้นไปฝัง ทำให้เกิดบ้านแสนตุ้มและทุ่งวังหวิน⁷

ตำนานนี้ มีความสัมพันธ์กับเมืองอินทปัตถา ตามตำนานเป็นชื่อที่ชาวไทยหรือในสำเนียงไตและลาว สมัยก่อนใช้เรียกอาณาจักรเขมรโบราณ ดังจะพบในตำนานต่างๆ เสมอ เขมรยุคราชธานีที่นครธมหรือศรีโยชธรปุระ ไม่พบคำเรียก เรียกเมืองหลวงในยุคนั้นว่า นครอินทปัตถา มีเพียงชื่อเมืองอินทปุระ เมืองหลวงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 พ.ศ.1345 นครอินทปัตถามีปรากฏอยู่ในเอกสาร และจารึกเขมรรุ่นหลังใน พ.ศ. 19758 พระเจ้าพรหมทัตในตำนานแสดงให้เห็นความสำคัญของการเผยแพร่ศาสนาพุทธยุคแรกในเอเชียอาคเนย์หรือที่รู้จักกันว่าเป็นวัฒนธรรมทวารวดี

มหาราชชาติแก่กรรม โปรดให้ข้าหลวงออกไปเป็นศรีมหาราชชาติ แต่งพระธรรมศาลาทำระเบียงล้อมพระธาตุ แล้วให้ไปกินเมืองลานตะกาหรืออำเภอลานสกาในจังหวัดนครศรีธรรมราชปัจจุบัน จารึกบนลานเงินภาษาไทยพบในกรุวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งขุนหลวงพ่วงและมหาเถรธรรมกัลป์ญาณเริ่มสร้าง พ.ศ. 1914-1931. กล่าวถึงขุนศรีรัตนกรสร้างพระพิมพ์อุทิศอานิสงส์ถวายสมเด็จพระรามาธิบดีและสมเด็จพระศรีราชาธิราช เจ้านายซึ่งมีเชื้อสายของกษัตริย์จากอยุธยา มาตั้งบ้านเมืองทางริมสมุทรที่นครเพชรบุรีและส่งทูตไปยังราชสำนักจีน ตรงกับบันทึกในเอกสารจีนที่ระบุเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 1837 เมืองเพชรบุรีทำนาเกลือได้ผลดีมีเรือสำเภาจีนมาค้าขายและซื้อไม้ฝางกลับไป ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชบันทึกว่าในช่วงเวลาเดียวกับพระพนมทะเล ๙ แห่งเมืองเพชรบุรีส่งเจ้าศรีมหาราชชาติไปช่วยจัดการหัวเมืองในคาบสมุทรมลายู และได้ส่งเจ้าศรีพระพี่เลี้ยงไปกินเมืองแพรง ปัจจุบันคืออำเภอสรรคบุรี สมัยต่อมาเมื่อประเพณีส่งเจ้านายสมัยแรกของกรุงศรีอยุธยาในตำแหน่งสมเด็จพระศรีราชาธิราชไปครองเมืองแพรง จึงได้สละเป็นเมืองแพรงศรีราชาไปด้วย กรุงศรีอยุธยาส่งเจ้านายไปครองเมืองแพรงครั้งสุดท้าย ในสมัยพระอินทราชาส่งเจ้ายี่ไปครองเมืองเมื่อ พ.ศ. 1964 ในกฎหมายทำเนียบศักดินาทหารหัวเมืองเมื่อ พ.ศ. 1997 ตำแหน่งศรีมหาราชชาติย้ายไปเป็นหลวงศรีมหาราชชาติ เจ้ากรมอาชญากรมรวบรวมชาวจาม ชาว มลายูกลุ่มแขกมลายูเข้าด้วยกัน ส่วนใหญ่เป็นคนที่มิใช่เชื้อสายมาจากทางคาบสมุทรและชายฝั่งทะเลทางใต้ ศรีมหาราชชาติจึงเป็นตำแหน่งเจ้านายเมืองนครศรีธรรมราชที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดขึ้นตรงต่อเมืองเพชรบุรี ในพุทธศตวรรษที่ 19 มีร่องรอยที่อาจเชื่อมโยงศรีราชาเป็นที่รวบรวมชุมชนแถบชายทะเลรอบอ่าวไทย ความสำคัญของเกาะสีชังกับการเดินเรือเลียบชายฝั่ง ศรีราชาหรือในชื่อเอกสารเก่าศรีมหาราชชาติ ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดชลบุรี เกาะสีชังและศรีราชาจึงน่าจะเป็นสถานที่รู้จักกันดีของนักเดินทางที่ผ่านอ่าวไทยและบ้านเมืองแถบคาบสมุทร เรื่องเล่าของเจ้าศรีมหาราชชาติเสมือนเป็นวีรบุรุษของชุมชนที่สัมพันธ์กับการเดินเรือเลียบชายฝั่งทะเลรอบอ่าวไทย และการรับรู้เรื่องราวของศรีราชาแบบมุขปาฐะ¹⁰

ปรากฏว่ายังคงเรียกชื่อชุมชนศรีมหาราชชาติจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในนิราศเมืองแกลงยังเรียกชื่อชุมชนนี้ว่าศรีมหาราชชาติ¹¹ วัดศรีมหาราชชาติ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี วัดศรีมหาราชชาติปรากฏชื่อในทำเนียบวัดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2374 ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาที่สุนทรภู่มีชีวิตอยู่ แต่ในประวัติวัดระบุว่าเดิมวัดศรีมหาราชชาติเรียกว่า “วัดศรีราชา” ตามชื่อตำบล ชาวบ้านศรีราชาช่วยกันสร้างเป็นวัดในคณะธรรมยุติกนิกาย¹²

ชื่อศรีมหาราชชาติยังได้ใช้มาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงเป็นผู้ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา และภายหลังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อว่า “วัดเกาะลอยศรีมหาราชชาติ”¹³ ตำนานเจ้าศรีมหาราชชาติมีความสัมพันธ์กับภูมินามอำเภอศรีราชาในจังหวัดชลบุรี ยอร์ช เซเดซ์เห็นว่า ราชวงศ์ไศเลนทราหรือกษัตริย์แห่งภูเขาทรงครอบครองตอนกลางของเกาะชวา พระนามกษัตริย์แห่งภูเขานี้ทำให้รำลึกถึงพระนามกษัตริย์แห่งพุนัน ราชวงศ์ไศเลนทราแห่งชวา ทรงนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับกษัตริย์

องค์ต่างๆ ของพูนัน และทรงก่อสร้างปูชนียสถานทางพุทธศาสนาใหญ่ๆ ขึ้นในตอนกลางของเกาะนี้¹⁴

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองเพชรบุรี ได้บันทึกเรื่องราวของเจ้าศรีมหาราชาไว้ อย่างต่อเนื่องมากที่สุด ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมมอญ ลังกา และขอมกล่าวถึงในตำนาน พระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช และตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวถึง “ผชาวอริยพงศ์จาก เมืองหงสาวดีซึ่งใช้ลำภาจะไปลังกา ลำภาแตกมาขึ้นฝั่งที่ปากพอง ภูเขาศรีธรรมมาโคกราชจึงให้ กลับไปยังหงสาวดี นิมนต์สงฆ์มาขังนครศรีธรรมราชสององค์คือ มหาปเรียนทศศรี และมหาเถรสัง จานุเทพเพื่อช่วยก่อสร้างพระธาตุ เมื่อเสร็จแล้วได้ไปนิมนต์สงฆ์มาจากลังกาทำพิธีฉลองพระธาตุ” ตำนานยังได้กล่าวถึงความสัมพันธ์กับนครอินทปัตบุรี โดยที่ภูเขาศรีธรรมมาโคกราช ภูเขาจันทร์ภาณุ และภูเขาพงศ์สุวาระ ซึ่งข้างต้นดงหนี่ใช้ท่ามาจากนครอินทปัตบุรี¹⁵ นอกจากนี้จะกล่าวถึง อาณาจักร ศรีอยุธยาแล้วยังมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมคนไทยเชื้อสายจีนและเมืองท่าชายทะเลรอบอ่าวไทย

ภาพที่ 3 วัดศรีมหาราชาเกาะลลয় จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ 4 วัดศรีมหาราชา จังหวัดชลบุรี

3. **ตำนานพระนางแหลมเทียนและพระเจ้าอุทอง**¹⁶ ปราภฏในตำนานอำเภอสัตหีบ ตามตำนานเล่าว่ามีกษัตริย์องค์หนึ่งชื่อพระเจ้าอุทอง ได้เสด็จมาในป่าพร้อมมหาดเล็กคนหนึ่งได้พบ บ่อน้ำสองบ่อ บ่อหนึ่งเป็นน้ำกรด อีกบ่อหนึ่งเป็นน้ำทิพย์ ปราภฏคำอธิบายที่ปากบ่อว่า ผู้ใดลงไป ใน บ่อน้ำกรด เมื่อตายจะมีฟองขึ้นมา เมื่อตักฟองนั้นมาใส่ในบ่อน้ำทิพย์ ผู้นั้นจะกลับมีชีวิตและมีรูป งามกว่าเดิม พระเจ้าอุทองจึงตกลงกับมหาดเล็กจะลงไปบ่อน้ำกรดก่อน แล้วให้มหาดเล็กตักฟอง ไปใส่ในบ่อน้ำทิพย์ ก็ฟื้นคืนชีพกลับเป็นผู้มีรูปร่างงาม ครั้นเมื่อมหาดเล็กลงไปบ่อน้ำกรดบ้างพระเจ้า อุทองกลับไม่ช่วยแล้วเดินทางจากไป

เมื่อครบเจ็ดวันได้มีฤๅษีตนหนึ่งมาพบและตักฟองไปใส่บ่อน้ำทิพย์ มหาดเล็กก็ฟื้นคืนชีพ มหาดเล็กต้องการแก้แค้น แม้ฤๅษีจะทัดทานอย่างไรก็ไม่ยอม ฤๅษีจึงถามว่าอยากเป็นอะไร มหาดเล็กตอบว่าอยากเป็นห่า ฤๅษีจึงบอกว่าถ้าเป็นห่าแล้วจะไม่สามารถกลับเป็นคนได้อีก จากนั้น ห่าก็พยายามติดตามพระเจ้าอุทอง พระเจ้าอุทองทราบก็หนีมาถึงสัตหีบ นำหีบมาด้วยเจ็ดใบและ เเอาเครื่องทรงของกษัตริย์ใส่ลงในหีบหกใบ อีกใบหนึ่งใช้เป็นหีบของพระองค์ จากนั้นได้มาสร้างเมือง

ที่แหลมเทียนในปัจจุบัน ส่วนหีบเจ็ดใบนั้นได้บรรทุกมาทางทะเล นำพยายามติดตามหาพระเจ้าอุทุมพรจนถึงสัตหีบ ก็พบและกินพระเจ้าอุทุมพรได้สำเร็จ

ในตำนานเจ้าแม่แหลมเทียน กล่าวถึงพระราชาทรงพระนามว่าพระเจ้าอุทุมพร เป็นโอรสพระยาแก้วได้มาสร้างวังอยู่ที่สัตหีบ วันหนึ่งพระองค์เสด็จประพาสนอกเมือง มียักษ์ตนหนึ่งผ่านมาพบเข้าจึงตรงเข้าจับ พระองค์ตกใจหนีกลับเมืองแล้วเล่าเรื่องให้แม่เหสี คือพระนางแหลมเทียนฟัง แม่เหสีจึงจุดเทียนเล่มหนึ่งอธิษฐานขอให้เทวดาช่วยคุ้มครอง แล้วสร้างหีบเหล็กขนาดใหญ่เจ็ดหีบ ให้พระเจ้าอุทุมพรลงไปซ่อนตัวในหีบใบหนึ่ง แล้วนำหีบทั้งเจ็ดมาผูกติดกันหย่อนลงทะเลบริเวณเกาะพระ แต่ยักษ์ได้ตามมาถึงและกัดหีบพระเจ้าอุทุมพรสิ้นพระชนม์ แม่เหสีตรอมใจสิ้นพระชนม์ ตามคำว่าแหลมเทียนถือเอามาจากกรณีที่แม่เหสีจุดเทียนบูชาเทวดา

ตำนานพระนางจอมเทียนอีกตำนานหนึ่ง มีเรื่องเล่าว่ามีนครแห่งหนึ่ง กษัตริย์ผู้ปกครองชื่อพระเจ้าเชมรินทร์ มีแม่เหสีชื่อพระนางอินทรา มีพระธิดาผู้มีผิวพรรณงดงามเหมือนยอของเปลวเทียน จึงให้พระนามว่า พระนางจอมเทียน นครนี้มีป้อมใหญ่ค้ำค้ำลิ้นฟ้ารักษาเมือง ที่อยู่ของพญาปู่เรียกว่าบ่อปู่ ต่อมาพระนางจอมเทียนถูกอำมาตย์ใส่ความว่า เป็นชู้ราชของครักษ์ พระนางจอมเทียนต้องการให้ราชของครักษ์หนีไปโดยพระนางได้มอบแหวนและสร้อยให้เพื่อใช้แลกเปลี่ยนเป็นเงินทองในระหว่างทาง เมื่อกษัตริย์มาพบเข้าก็ให้นำราชของครักษ์ไปประหาร พระนางจอมเทียนเสียพระทัยจึงได้ประกาศต่อเทวดาอารักษ์ว่า พระนางไม่เคยคิดเรื่องชู้สาวกับราชของครักษ์ ด้วยความสตัยนี้พระนางขอสละชีวิตและขอให้พระนามของพระนางอยู่คู่ฟ้าดินตลอดไป แล้วพระนางก็กลั้นพระทัยสิ้นพระชนม์ ณ ชายหาดนั้น เมื่อกษัตริย์มาพบจึงนำพระศพไปฝังไว้ พร้อมกับสร้างวัดให้ชื่อว่า วัดจอมเทียนแล้วให้เอาสมบัติของพระนางใส่ไว้ในบ่อปู่ จากนั้นได้ย้ายบ้านเมืองไปอยู่ที่เขาลับแล หาดพระนางจอมเทียน ต่อมาได้เหลือชื่อเพียง หาดจอมเทียน วัดพระนางจอมเทียน คือวัดนาจอมเทียน ในปัจจุบัน สถานที่ที่มาราชของครักษ์ปัจจุบันชาวบ้านเรียกว่า เกาะเจ้าตั้งอยู่ที่ท้ายวัดนาจอมเทียน ส่วนเขาลับแลเชื่อกันว่าเป็น เกาะที่อยู่ที่ในเขตวัดญาณสังวรารามฯ ส่วนบ่อปู่ยังคงอยู่บริเวณท้ายวัดนาจอมเทียน อำเภอสัตหีบ

ตำนานเรื่องวงศ์ของพระเจ้าอุทุมพรทั้งหมดมีใน 3 ตำนาน คือ ตำนานที่ 1 ตำนานท้าวแสนปม¹⁷ ตำนานเรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับกรมพระปรมาธิบดีชินนโรส พระเจ้าอุทุมพรเป็นลูกท้าวแสนปมเจ้าเมืองเทพนครและได้เป็นผู้สร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นอุทุมพรเทพนคร ตำนานที่ 2 ตำนานเรื่องพระเจ้าอุทุมพรในพงศาวดารเหนือ ว่าพระเจ้าอุทุมพรกับพระเชษฐาอพยพลงมาจากเมืองเชียงหลวงลงมาสวรรคตแล้วมาครองกรุงศรีอยุธยา เป็นอุทุมพรเชียงหลวง ตำนานที่ 3 ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวถึงพระเจ้าอุทุมพรเป็นลูกท้าวพิชัยเทพเชียงกวาเป็นเจ้ากรุงศรีอยุธยาเป็นอุทุมพรอยุธยา¹⁸ ในพงศาวดารฉบับวันวลิต¹⁹ ได้กล่าวถึงไว้ว่าพระเจ้าอุทุมพรเป็นโอรสของพระเจ้าแผ่นดินจีนชื่อว่าเจ้าอู่ เป็นเจ้าชายที่ข่มเหงภรรยาขุนนางจีนหลายคน หญิงคนใดไม่ยอมให้พระองค์ข่มเหงก็จะถูกฆ่าตาย ขุนนางได้ร้องเรียนพระเจ้าแผ่นดินและขู่จะถอดถอนพระเจ้าแผ่นดินถ้าหากไม่ปลงพระชนม์พระราชโอรส สมเด็จพระราชินีทรงคัดค้านและหาวิธีให้พระราชโอรสออกนอกประเทศ

เจ้าอุทองทรงยอมรับคำตัดสิน พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานเรือสำเภาและสิ่งของจำเป็นสำหรับเครื่องยังชีพสำหรับเดินทางไกลให้พระราชโอรสเดินทางออกจากประเทศจีนพร้อมกับพระเชษฐา

ตำนานพระนางจอมเทียนและพระเจ้าอุทองแสดงความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดชลบุรี ตำนานเจ้าแม่แหลมเทียนระบุพระนามพระเจ้าอุทองว่าเป็นโอรสพระยาแกรก พระยาแกรกในนิทานพื้นบ้านจังหวัดสุพรรณบุรี กล่าวว่าในหนังสือพงศาวดารเหนือได้ระบุถึงต้นวงศ์ของพระเจ้าอุทองว่าสืบเชื้อสายมาจากพระยาแกรก ได้เริ่มมาจากพระยาโคดมได้ครองเมืองทางเหนือ พระโอรสองค์หนึ่งชื่อพระยาโคตรบองเป็นผู้มีฤทธานุภาพมาก แต่จิตใจเหี้ยมโหด เมื่อพระยาโคดมสิ้นพระชนม์ พระยาโคตรบองได้ครองราชย์สมบัติแทน ต่อมาก็มิโหรทำนายว่าจะมีผู้มีบุญญาธิการมาเกิดในเมืองแล้วทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง พระยาโคตรบองจึงสั่งให้เสนาไปจับผู้บุญที่มีท้องมาฆ่าให้หมด หญิงมีครรภ์แก่ผู้หนึ่งทราบข่าวความโหดร้ายของพระยาโคตรบองเกรงว่าตนและลูกจะเป็นอันตราย จึงแอบซ่อนไม่ให้ทหารมาจับตัว ในที่สุดก็คลอดลูกออกมาเป็นผู้ชาย ลักษณะท่าทางเป็นผู้มีบุญญาธิการ โหรทำนายต่อไปว่าผู้มีบุญญาธิการมาเกิดแล้ว พระยาโคตรบองก็สั่งให้จับทารกให้ใช้ไฟคลอกตายให้หมด ด้วยบุญญาธิการของเด็กชายถึงแม้ว่าจะถูกไฟคลอกก็ไม่ตาย แต่ร่างกายพิการเดินไม่ได้ มีพระภิกษุรูปหนึ่งมาพบเข้าแล้วนำไปเลี้ยงไว้จนเติบโตใหญ่ อายุได้ 17 ปี ชายผู้นี้เดินไม่ได้ เวลาไปไหนต้องถัดไปทำให้เกิดเสียงดังแกรกๆ ผู้ที่พบเห็นจึงพากันเรียกว่านายแกรก

ตำนานเมืองล้านช้าง พระยาแกรกหรือพระยาโคตรบองอยู่ที่เมืองโคตรบอง เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง บริเวณเมืองท่าแขกตรงข้ามจังหวัดนครพนม ตัวเมืองตั้งอยู่ที่ปากน้ำเซบั้งซึ่งไหลมาตกแม่น้ำโขงตรงข้ามอำเภอธาตุพนม เมืองโคตรบองเป็นเมืองสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง (พ.ศ. 1895-1916) เป็นกษัตริย์ล้านช้างได้ยกทัพมาปราบปรามกษัตริย์เมืองโคตรบองนี้ด้วย ต่อมาภายหลังเมืองนี้เปลี่ยนชื่อเป็นศรีโคตรบูรหรือศรีโคตรบูรเมื่อ พ.ศ.2175 แล้วจึงย้ายข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งใหม่เรียกว่าเมืองนครขึ้นเมื่อ พ.ศ.2280 โดยการนำของพระบรมราชาเอกกานเฝ้านครศรีโคตรบูรองค์สุดท้าย พ.ศ.2339 ได้รับการแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ ขึ้นเป็นเมืองนครพนมโดยถือเอาพระธาตุพนมเป็นนิมิต เมืองโคตรบองเดิมเป็นเมืองของชนชาติข่าในตระกูลมอญ-เขมร แม่น้ำสำคัญของตัวเมืองเรียกว่าเซบั้งแสดงความเป็นชนชาติข่า เพราะคำว่าเซในภาษาข่าแปลว่าแม่น้ำ ในบริเวณนั้นมีแม่น้ำที่เรียกว่าเซอยู่หลายสาย พงศาวดารลาวเรียกโคตรบองว่าศรีโคตรบอง เมืองที่ชื่อเกี่ยวกับตะบองนี้มีอีกเมืองหนึ่งคือเมืองพระตะบองในเขมร เมืองพระตะบองเป็นชื่อไทยแปลง ในภาษาเขมรคือบัตดาบองแปลว่าตะบองหาย มีตำนานเล่าว่าเป็นที่ตั้งตะบองกายสิทธิ์ของพระยาโคตรบองที่ไล่ขวิดพระยาแกรกลอยมาตกที่นั่นแล้วหายไป ตรงที่ตะบองตกนั้นเป็นคลองสายหนึ่งในบริเวณเมืองนั้นจึงเรียกว่าโอดาบองหรือคลองตะบอง ไทยเรียกคลองนี้เมื่อครั้งเข้ายึดครองระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองว่าคลองตะบอง²⁰

ปัจจุบันปรากฏชื่อวัดอุทองสังกัดมหานิกายอยู่เขตปกครองคณะสงฆ์ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านนา-กระแสน อำเภอแกลง จ.ระยอง²¹ และวัดท้าวอุทอง ตำบลโคกไม้ลาย อำเภอเมือง

ปราจีนบุรี เป็นวัดเก่ามีอายุประมาณ 600 ปีสร้างเพื่อนมัสการพระพุทธเจ้าทั้ง 4 องค์ทรงพระนามว่า พระกกุสันธุพุทธเจ้า พระโกนาคมพุทธเจ้า พระกัสสปพระพุทธเจ้า พระศากยมนีโคดมพุทธเจ้า โดยมีตำนานเล่าว่า ตายายจากสุพรรณบุรีใช้เกวียนเดินทางมาถึงตำบลโคกไม้ลายแล้วสร้างวัดตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทอง เมื่อสร้างวัดเสร็จได้ส่งข่าวไปบอกพระเจ้าอู่ทอง พระเจ้าอู่ทองศรัทธาให้เงินเพิ่มอีก 10 เท่าตัว ตายายเลยตั้งชื่อวัดเป็นเกียรติแก่พระเจ้าอู่ทอง²² ตำนานพระนางแหลมเทียนและพระเจ้าอู่ทองยังมีความสัมพันธ์กับตำนานเมืองนครศรีธรรมราช พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตำนานเมืองโคตรตะบอง และวัฒนธรรมคนไทยเชื้อสายจีนดังที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น

ภาพที่ 5 วัดทำอู่ทอง จังหวัดปราจีนบุรี

ภาพที่ 4 วัดอู่ทอง จังหวัดปราจีนบุรี

4. ตำนานเมืองดงละคร กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียน เป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2478 ตั้งอยู่ที่ตำบลดงละครเดิมเรียกกันว่า “เมืองลับแล” เป็นสถานที่ตั้งเมืองโบราณสมัยขอมมีอำนาจ มีแนวกำแพงเป็นเนินดินและคูเมืองปรากฏอยู่ ชาวบ้านเรียกกันว่า “สันคูเมือง” มีคูน้ำล้อมรอบซึ่งเป็นแบบเมืองทวารวดีทางภาคกลางของไทย ความรุ่งเรืองที่เด่นชัดแบ่งเป็นสองช่วง ช่วงแรกเริ่มในราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 เป็นวัฒนธรรมแบบทวารวดี ช่วงที่สองราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 เป็นวัฒนธรรมขอมและวัฒนธรรมก่อนกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่า น่าจะมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับเมืองศรีมโหสถซึ่งอยู่ห่างกันประมาณ 55 กิโลเมตร เมืองดงละครนี้มีลักษณะเป็นเมืองท่ามีความสัมพันธ์กับชุมชนเมืองชายทะเลอื่นๆ ตำนานเมืองลับแลนั้นยังเล่ากันว่าเมืองนี้เคยเป็นเมืองของราชินีขอมซึ่งเป็นที่รื้อฐาน ผู้อื่นไม่สามารถเข้าออกได้ ประกอบกับลักษณะของบริเวณเมืองมีไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ทั่วไป ใครเข้าไปแล้วอาจหาทางออกไม่ได้ จะต้องวนเวียนอยู่ในดงนั่นเอง และในวันโกนวันพระจะได้ยินเสียงกระຈပ်ปี ซอ ปีพาทย์ มโหรีขับกล่อม คล้ายกับมีการเล่นละครในวัง ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า “ดงละคร” หรืออีกนัยหนึ่ง คำว่า “ดงละคร” นั้นอาจเพี้ยนมาจาก “ดงนคร”²³ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของเมืองดงละครในพงศาวดารเมืองเหนือเมื่อครั้งนครธรรมเป็นเมืองหลวง ต่อมาเมื่ออำนาจของนครธรรมเสื่อมลงหัวเมืองในไทยก็ตั้งตัวเป็นใหญ่ สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์²⁴

เมืองลับแลที่เป็นที่มาของตำนานเมืองดงละครเป็นเรื่องเกี่ยวกับหนุ่มชาวบ้านนายหนึ่ง

มีอาชีพตัดพื้นหาเถาวัลย์ขาย วันหนึ่งไปหาของป่าพบเถาวัลย์มากมายจึงตามเถาวัลย์ไปจนหลงเข้าไปยังเมืองลับแลหาทางกลับออกมาไม่ได้ ได้พบสาวสวยและได้อยู่กินกันจนมาลูก และดำรงชีวิตอยู่ในเมืองลับแล ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ ผู้คนมีศีลธรรมถือปฏิบัติเคร่งครัดโดยเฉพาะศีลข้อมุสา วันหนึ่งภรรยาไม่อยู่ต้องดูแลลูก เมื่อลูกร้องปლობเท่าไรไม่ฟังจึงปลั่งปากหลอกลูกว่า “นั่นแม่มาแล้ว” เพื่อให้ลูกหยุดร้อง ครั้นภรรยากลับมาทราบความว่าสามีได้ทำผิดกฎเกณฑ์ของเมือง จึงจำใจให้สามีออกจากเมือง โดยภรรยามอบห่อผ้าให้สองห่อพร้อมกำชับให้แก้ห่อผ้าก็ต่อเมื่อถึงบ้านเรือนตนแล้ว เมื่อออกจากเมืองมาแวะใกล้หนองน้ำแห่งหนึ่งอยากรู้ว่าเมียให้อะไรมาจึงแก้ห่อผ้าดูเห็นเป็นทรายจึงเททิ้ง แล้วดูใจคิดจึงเหลืออีกห่อหนึ่งมาเปิดที่บ้านพบว่า เป็นทองคำ จึงได้นำทองไปขายเลี้ยงตัวและมารดาตลอดชีวิต ได้สร้างวัดขึ้นบริเวณที่ตนแก้ห่อผ้าพบทรายแล้วเททิ้ง เรียกวัดหนองทองทรายซึ่งปัจจุบันอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของดงละคร²⁵ ตำนานเมืองดงละครแสดงความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดนครนายก วัฒนธรรมขอมที่เมืองอินทปัตถา อาณาจักรศรีอยุธยา เมืองศรีมโหสถ สมัยรัตนโกสินทร์ และเมืองท่าชายทะเลในภาคตะวันออก

ภาพที่ 7 แผนผังเมืองดงละคร
จังหวัดนครนายก

ภาพที่ 8 การขุดแต่งเมืองดงละคร
จังหวัดนครนายก

5. ตำนานเมืองพระรถ พระรถมาจากชื่อพระรถเสน โอรสพระเจ้ารถสิทธิ์แห่งกุตารนคร เกิดจากนางเกาน้องคนสุดท้ายในเรื่องนางสิบสอง ตามตำนานเล่าว่าเดิมนางสิบสองเป็นลูกเศรษฐีแห่งบ้านสมิทคาม ได้นำลูกสาวทั้งสิบสองคนไปทิ้งไว้ในป่า ลูกทั้งสิบสองได้ระเห่ร่อนไปจนถึงเมืองนางยักษ์สันธมาร จึงได้นำนางสิบสองไปเลี้ยงดูอย่างน้องสาวโดยปิดบังไม่ให้อำนาจยักษ์ ต่อมาเมื่อนางสิบสองรู้เข้าจึงหนีไปจนถึงเมืองกุตารนครและได้เป็นมเหสีของพระเจ้ารถสิทธิ์ทั้งสิบสองคน ฝ่ายนางยักษ์โกรธนางสิบสองมากจึงได้แปลงกายเป็นหญิงงาม จนได้เป็นมเหสีของพระเจ้ารถสิทธิ์ จากนั้นได้หาทางกำจัดนางสิบสอง โดยส่งไปขังไว้ในถ้ำกลางป่า ในขณะที่มีครุภักแล้ว ส่วนตนเองแกล้งทำเป็นป่วยต้องกินลูกตานางสิบสองจึงจะหาย นางสิบสองจึงถูกควักลูกตาทั้งสองข้าง ยกเว้นนางเกาน้องคนสุดท้าย ถูกควักตาเพียงข้างเดียว ด้วยความอดอยากพี่น้องทั้งสิบเอ็ดคน ต้องกินเนื้อลูกตนเองแต่นางเกาเก็บส่วนแบ่งของตนไว้ พอตนเองคลอลูกก็พยายามเลี้ยงลูกจนโต พอ

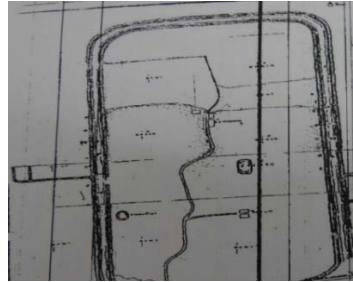

รถเสนโตก็ออกจากถ้ำไปหาอาหารมาเลี้ยงแม่และป้าโดยการตีไก่พ่นเอาข้าวสิบสองห่อจนชื่อเสียงโด่งดัง

ภายหลังเมื่อพ่อลูกพบกัน นางยักษ์สันธมารจึงออกอุบายที่จะฆ่าพระรถเสน โดยแสร้งทำเป็นป่วยต้องได้กินมะม่วงไม่รู้หาว มะนาวไม่รู้โห่ที่เมืองคชระ ให้พระรถเสนไปนำมาพร้อมกับฝากสารไปให้นางกักรี้ ลูกสาวของตนสั่งให้ฆ่าพระรถเสนเสีย แต่ระหว่างเดินทางพระรถเสนได้พบฤๅษีจึงได้ช่วยแปลงสาร เป็นให้รับแต่งงานกันเสีย พระรถเสนได้อยู่กินกับนางกักรี้จนม้าต้องมาเตือนให้กลับเมือง จึงได้ลี้ลับความลับจากนางกักรี้ แล้วนำดวงตาของนางสิบสองและยารักษาตาแล้วหนีกลับเมือง นางกักรี้ตามมาแต่โดนยาวิเศษโรยสกัดไว้ นางเสียใจมากจึงกลั้นใจตาย โดยอธิษฐานว่าชาตินี้ตนตามสามีชาติหน้าสามีต้องตามตนบ้าง นางจึงไปเกิดเป็นมโนราห์ ส่วนพระรถเสนไปเกิดเป็นพระสุธน เมื่อพระรถเสนกลับเมือง นางยักษ์แค้นใจจนอกแตกตาย พระรถเสนได้รักษาแม่และป้าหายจากตาบอด และกลับเข้าเมืองต่อมาพระรถเสนก็ได้ครองเมืองต่อจากพระรถสิห์²⁶

เมืองพระรถมีปรากฏอยู่หลายชื่อคือ ชื่อเมืองศรีมโหสถและเมืองศรีวิตสปุระ หรือเมืองอวยธยปุระซึ่งเป็นเมืองสำคัญในอารยธรรมขอม เมืองศรีมโหสถตั้งอยู่ที่บ้านหนองสะแก ตำบลโคกปี่ อำเภอโคกปี่ จังหวัดปราจีนบุรี ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติในปี พ.ศ.2478 ชื่อเมืองพระรถนี้ปรากฏอยู่ในปัญญาสาตกเรื่องรถเสนชาตก ที่อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรีมีเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่นั่นเรียกว่าเมืองพระรถ นอกจากนี้ยังปรากฏชื่อตำบลหมอนนางหรือหมอนนางสิบสองในเขตอำเภอพนสนิมคม บ้านราชสาส์นซึ่งเชื่อว่าเป็นที่พระฤๅษีแปลงราชสาส์น ชื่อเมืองศรีมโหสถน่าจะมาจากชาตกเรื่องพระมโหสถ ทั้งเรื่องพระรถและเรื่องมโหสถนี้สันนิษฐานว่าเป็นการผูกเอารูปลักษณะคันดินเมืองโบราณรวมทั้งคันดินถนนโบราณซึ่งมีมาก่อนแล้วเข้ากับตำนานซึ่งเป็นที่นิยมของชุมชนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากเมืองโบราณที่พนสนิมคมมีชื่อเมืองพระรถอยู่แล้ว รวมทั้งมีการเรียกขานชื่อหมู่บ้าน ตำบลประกอบเรื่อง เมืองโบราณที่อำเภอโคกปี่แห่งนี้จึงควรเรียกเมืองศรีมโหสถเพื่อมิให้สับสนกัน²⁷

ปัญญาสาตก เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องเอกที่พระเถระนักปราชญ์ชาวเชียงใหม่ได้รวบรวมนิทานพื้นถิ่นในยุคนั้น แล้วนำมาเรียบเรียงเป็นชาตกขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2000 - 2200 โดยเขียนไว้เป็นภาษาบาลี มีทั้งคำประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้วและบทคาถาหรือบทร้อยกรองทั้งสิ้น 50 ชาตก โครงสร้างของปัญญาสาตกมีลักษณะเลียนแบบนิบาตชาตกหรืออรรถกถาชาตกที่พระสงฆ์ชาวลังกาประพันธ์ไว้ แสดงถึงบทบาทความสำคัญของศาสนาพุทธจากวัฒนธรรมลังกาที่เข้ามาเมื่อทิวทัศน์ผ่านวัฒนธรรมล้านนาเชียงใหม่²⁸ ตำนานเมืองพระรถแสดงให้เห็นความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดชลบุรี ปัญญาสาตก วัฒนธรรมขอม วัฒนธรรมลังกา วัฒนธรรมล้านนาเชียงใหม่ เมืองศรีมโหสถและเมืองพระยาเวียงซึ่งเป็นเมืองในบริเวณใกล้เคียงกัน

ภาพที่ 9 แผนผังเมืองพระรถ จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ 10 เนินดินเมืองพระรถ จังหวัดชลบุรี

6. **ตำนานเมืองพระยาเระ** ตำนานเมืองพญาเระ มีตำนานเล่าว่าพระยาโคกราชมหันต์ ปกครองอินทรีปัตถนครในอารยธรรมขอม ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอาณาจักรโคตรบูรณ และพระยาแกรก ทางฝั่งตะวันออกของอ่าวไทยและใกล้กับละโว้และพิมาย เป็นเมืองทำดีทะเลใกล้กับปากน้ำบางปะกง สันนิษฐานว่าอาจเกี่ยวข้องกับเมืองพระรถหรือเมืองศรีพะโล นครอินทรีปัตถาเริ่มสร้างแล้วก็มาร้าง แล้วเริ่มมาสร้างใหม่โดยพระเจ้าสุทนต์น29 เมื่อประมาณปี พ.ศ.1300 แล้วก็ร้างอีก เพราะน้ำท่วมและถูกพระเจ้าอนุรุทแห่งพุกามในอารยมอญรุกราน ซากเมืองชั่วคราวค้นพบอยู่ที่ริมหมู่บ้านคลองหลวง ขุดพบศพอายุ 1,300 ปีและพบเมืองพระยาเระซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่าเมืองพระรถและเมืองศรีพะโลมาก เมืองพระยาเระมีซากเมืองอยู่ห่างจากตลาดดอนพนมประมาณ 6 กิโลเมตรตามข้อสันนิษฐานพระยาเระรวบรวมพลเมืองมาสร้างยังไม่ทันเสร็จ ก็เกิดโรคระบาดบ้าง น้ำท่วมบ้าง จึงกลายเป็นเมืองร้างไป³⁰ ตำนานเมืองพระยาเระแสดงความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดชลบุรี เมืองอินทรีปัตถาและวัฒนธรรมขอม เมืองพระรถ อาณาจักรโคตรบูรณ พระยาแกรก พระเจ้าอนุรุทแห่งพุกามและเมืองศรีพะโล

ภาพที่ 11 แผนผังเมืองพระยาเระ จังหวัดชลบุรี

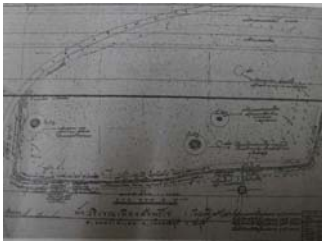
ภาพที่ 12 ศาลพระยาเระ จังหวัดชลบุรี

7. **ตำนานเมืองศรีพะโล** ตำนานเมืองศรีพะโลกล่าวว่าเป็นเมืองทำมีเรือสำเภาของต่างชาติมาติดต่อค้าขายเป็นประจำ เรือสินค้ามักถูกเศรษฐีเจ้าเมืองใช้อุบายคดโกงเอาสินค้าไป โดยให้คนของตนแอบนำของมีค่าไปซ่อนไว้ในเรือสินค้า แล้วกล่าวหาว่าพ่อค้าขายของนั้นไป แล้วขอ

คันเรือโดยสัญญาว่าถ้าคันพบพ่อค้าต้องถูกริบสินค้าในเรือทั้งหมด วิธีการเช่นนี้ได้ผลเรื่อยมาทำให้ รำรวยเป็นมหาเศรษฐี บรรดาเกวียนที่บรรทุกทรัพย์สมบัติของเศรษฐีเดินทางพาพระบาทหลวงทราวย จนกระทั่งเขาขาด ชาวบ้านจึงเรียกสถานที่นั้นว่าคอเขาขาด ความมีเล่ห์เหลี่ยมคดโกงของเศรษฐี ดังกล่าวเป็นที่ขึ้นชื่อจนได้รับสมญานามว่า เศรษฐีพาลพาโล และเมื่อเหยยถึงเมืองนี้ก็เรียกว่า เมือง เศรษฐีพาลพาโลต่อมาได้เรียกให้สั้นเข้าเป็นเมืองเศรษฐีพาล ในที่สุดเหลือเพียงเมืองศรีพะโล³¹

เมืองศรีพะโลเป็นเมืองท่าพักสินค้าทางทะเลบนเส้นทางที่เรือเดินทะเลเดินทางตรงไป ทางภาคใต้ของประเทศไทย เมืองนี้จะเป็นเมืองชลบุรีเก่าในสมัยอยุธยาตอนต้น ต่อมาได้ขยาย ตัวของชุมชนมาเกิดเป็นเมืองใหม่อีกหลายแห่งเป็นเมืองบางปลาสร้อย ซึ่งปัจจุบันคือเมืองชลบุรี³² แสดงความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัดชลบุรี สมัยอยุธยา เมืองพระรถ เมืองพระยาเร่ เมืองศรีมหาโพธิ์ เมืองท่าชายทะเลสมัยรัตนโกสินทร์และวัฒนธรรมตะวันตก

ภาพที่ 13 แผนที่เมืองศรีพะโล จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ 14 วัดศรีพะโล จังหวัดชลบุรี

8. **ตำนานเจ้าแม่สามमुख** ตำนานเกี่ยวกับสาวชาวบ้านชื่อสามมุขอาศัยอยู่กับยาย ที่บ้านบางปลาสร้อย พบรักกับชายหนุ่มชื่อแสนลูกกำนันโดยมีสาวเป็นสื่อรัก เนื่องจากสาวสามมุข เก็บกวาดที่แสนเล่นไว้ได้ เพราะความแตกต่างระหว่างชนชั้นและฐานะทำให้เกิดโศกนาฏกรรม สามมุข ต้องโดดหน้าผาตายเพราะแสนไปแต่งงานกับหญิงอื่น³³

ตำนานเจ้าแม่สามมุขแสดงบทบาทความสำคัญของตำนานกับภูมินามในจังหวัด ชลบุรี สมัยอยุธยา เมืองบางปลาสร้อย วัฒนธรรมคนไทยเชื้อสายจีนมีความสัมพันธ์กันเนื่องจากการสร้างศาลเจ้าแม่สามมุขทั้งไทยและจีนอยู่ในบริเวณเดียวกัน เมืองท่าชายทะเล วัฒนธรรมตะวันตก และสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 15 ศาลเจ้าแม่สามมุข จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ 16 ศาลเจ้าพ่อแสน จังหวัดชลบุรี

บทสรุป

เนื้อเรื่องตามตำนานท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงใต้เห็นความพยายามของคนในชุมชนภาคตะวันออกเฉียงใต้บอกเล่าเรื่องราวในท้องถิ่นสอดแทรกเรื่องราวของชุมชนไว้ในตำนานทั้ง 8 ตำนาน แสดงให้เห็นความพยายามที่จะบันทึกความทรงจำในรูปของตำนานโดยผูกเข้ากับภูมิปัญญาบ้านในภาคตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากเป็นประวัติศาสตร์บอกเล่าจึงได้แต่งเติมเสริมอภินิหารของตัวเองในตำนานเพิ่มมากขึ้น ตำนานทั้ง 8 เรื่องได้เสนอประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนภาคตะวันออกเฉียงใต้กับภาคต่างๆ ของประเทศไทย รวมทั้งความสัมพันธ์กับผู้คนชาวตะวันตก อารยธรรมที่รุ่งเรืองรายรอบ เช่นอารยธรรมจีน ลังกา มอญ พม่า ชาว และอื่นๆ ที่ตำนานพยายามเก็บรวบรวมความประทับใจเอาไว้ในตำนาน ตำนานได้พยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างอดีตสมัยทวารวดีที่เป็นพื้นฐานอารยธรรมไทยที่ก่อรูปเป็นวัฒนธรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ได้อย่างลงตัว นอกจากนี้จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับดินแดนแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสุวรรณภูมิ และชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับดินแดนดังกล่าวนี้โดยผ่านเมืองท่าในภาคตะวันออกเฉียงใต้

ประเด็นพิจารณา

เรื่องราวเกี่ยวกับตำนานเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่นสะท้อนให้เห็นบทบาทความสำคัญของประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่นที่ต้องศึกษาประเด็นต่างๆ ให้ลุ่มลึก เช่น ความสำคัญของชุมชนจันทบุรีในยุคแรกที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมจาก อารยธรรมศรีวิชัย ผ่านตำนานเจ้าศรีมหาราชาที่มีตำนานในชุมชนชลบุรี ความสำคัญของพระเจ้าอยู่ทงจากตำนานในภาคตะวันออกเฉียงใต้ที่มีปรากฏอยู่ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองเพชรบุรี ตำนานในภูมิภาคอื่นที่ปรากฏเรื่องเล่าก่อนจะเป็นเมืองดงละคร เมืองพระรถ เมืองพระยาเร่ เมืองศรีพระโล รวมทั้งศึกษาบทบาทของชาวต่างชาติต่างๆ ในสุวรรณภูมินี้

เชิงอรรถ

¹ Pelto H. Gretel and Pertti J. Pelto., The Cultural Dimension of the Human Adventure, New York: Macmillan Publishing Co., Inc, 1979. p 416

² William A., Haviland, Anthropology, Florida : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1989. p.526 p.609

³ ศรีศักร วัลลิโภดม “ภาคตะวันออกเฉียงใต้กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ชลบุรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม” วันที่ 13-16 กันยายน พ.ศ. 2532. โรงแรมบางแสนวิลล่า, จัดโดยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.

⁴ บุญเดิม พันรอบ สังคมและวัฒนธรรมไทยสำหรับการท่องเที่ยว : Thai Culture and Society for Tourism ภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2550 หน้า 151

⁵ <http://www.learners.in.th/blogs/posts/439519> เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ.2558

⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม "จันทบุรี-ปราจีนบุรี: กับการเป็นแหล่งอารยธรรมภาคตะวันออก" หน้า 62-63 วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 16 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม-กันยายน พ.ศ. 2533

⁷ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, "พระวรวงศ์: วรรณกรรมท้องถิ่นที่แสดงร่องรอยความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างภาคตะวันออก ภาคกลางและภาคใต้ Phra Voravong: The Geographical and Cultural Evidence of Relationship between the East, the Central and the South of Thailand" วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ Journal of Humanities and social Science, Vol.4(2) <http://e-journal.sru.ac.th>

⁸ จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ (พิมพ์ครั้งที่ 5) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย จำกัด, 2544. หน้า 432-444

⁹ จิตร ภูมิศักดิ์ หน้า 201

⁹ <http://www.dmc.tv/forum/index.php?showtopic=3404> เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2556

¹⁰ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. ความสำคัญของตำนานคุณปู่ศรีราชา: ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อชุมชนยี่สาร <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=830> เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2557

¹¹ ในนิราศเรื่องนี้กล่าวว่า... เห็นเรือรายโรงเรียงเคียงเคียงกัน อันชื่อนี้ศรีมหาราชาชาติ ขึ้นจากหาดเข้าป่าพนาสัย...เป็นผลงานของสุนทรภู่ซึ่งมีชีวิตในช่วงปี พ.ศ.2329-2398 (www.like-max.com/archive/soontornpoo/?nt=นิราศเมืองแกลง&nf=klaen เข้าถึงเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ.2557

¹² www.sriachaoutlook.com/watsrimaharacha.thailand-chonburi-srira เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ.2558

¹³ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล บรมราชเทวีชลบุรีสถิต : สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้ากับเมืองชลบุรี หจก. หินน หยาง การพิมพ์, 2556 หน้า 42-43

¹⁴ ยอร์ช เซเดส์ แต่งปัญญา บริสุทธ์ แปล. ชนชาติต่างๆในแหลมอินโดจีนกรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2521. หน้า 83

¹⁵ จิตร ภูมิศักดิ์ สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ : ฟาเดียวกัน, 2547 หน้า 143-145)

¹⁶ <http://www1.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/chonburi8.htm> เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2556

¹⁷ ธวัช ปุณโณทก นิทานพื้นบ้าน นนทบุรี : ปันรุ้, 2553 หน้า 77-79

¹⁸ จิตร ภูมิศักดิ์ สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา, แหล่งเดียวกัน, 2547 หน้า 194-196

¹⁹ วันวลิต พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ.2182 สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : บริษัทงามดี จำกัด, 2523 หน้า 12-18

²⁰ จิตร ภูมิศักดิ์ สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา, หน้า 246-247

²¹ ภาค 13 ขออนุญาตสร้างวัดเมื่อ 13 ตุลาคม พ.ศ.2509 ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านอุ้มทองประชาชน ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เมื่อจะไปทำบุญต้องไปวัดใกล้เคียง ในฤดูฝนชาวบ้านลำบาก จึงได้คิดสร้างวัดโดยนายอยู่ วรรณศิริ เป็นผู้เริ่มสร้างวัด เหตุที่มีชื่อว่า “วัดอุ้มทอง” เพราะหมู่บ้านนี้มีวังน้ำชื่อ ว่า วังยายอุ้ม และมีทำนน้ำที่ชาวบ้านเรียกว่า ทำตาทอง จึงได้เอาชื่ออุ้ม - ทอง มาผสมกันเป็น อุ้มทอง จึงเรียกว่า “วัดอุ้มทอง” ที่ดินที่สร้างวัดมาโดยการบริจาคของประชาชนหลายคน ปัจจุบันมี ปี พ.ศ.2554 พระไปฎีกา เพชร อดตที่ไป เป็นเจ้าอาวาส(<http://www.m-culture.in.th/album/101939> เข้าถึงเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2557)

²² ประวัติวัดทำอุ้มทอง ตำบลโคกไม้ลาย อำเภอเมือง ปราจีนบุรี อาจารย์อัศจรรย์ภรณ์ มูลเชื้อ ผู้ให้ข้อมูลเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2557

²³ <http://teawdd.com/ข้อมูลเมืองโบราณคดีบ้านดงละคร/325.html> เข้าถึงเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2557

²⁴ บุญเดิม พันรอบ และภาวดี มหาพันธ์. การสำรวจลักษณะสังคมและวัฒนธรรมพื้นบ้าน ภาคตะวันออก. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2522. ภาคผนวกหน้า 10-12

²⁵ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร. กรุงเทพฯ : นักพิมพ์สมาพันธ์, 2536 หน้า 14-17

²⁶ <http://www1.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/chonburi8.htm> เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2556 ดูรายละเอียดในผจญวาท กมลเสวีรัตน์ พัชณี ปีเพราะและศิริพรรณ พงศ์สิฏานนท์ นิทานพื้นบ้านภาคกลาง กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2543 หน้า 275-287 และธวัช ปุณเณทก นิทานพื้นบ้าน นนทบุรี : บันจู้, 2553 .หน้า 33-37

²⁷ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, 2535 หน้า 19 24

²⁸ th.wikipedia.org/wiki/ปัญญาสชาดก เข้าถึงเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2557

²⁹ พงศาวดารเหนือในเจริญ ชยติมันต์ดำรง อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี ชลบุรี : โรงพิมพ์งามช่าง พ.ศ.2545 หน้า 30 กล่าวว่าพระอินทร์ให้พระวิศณุกรรมมานมิตปราสาทและกำแพงเมืองให้ชื่อว่าอินทปัตถนคร เศรษฐีทั้งหลายจึงราชาภิเษกเจ้าสุทศน์เป็นกษัตริย์

³⁰ <http://www1.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/chonburi8.htm> เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2556

³¹ <http://www1.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/chonburi8.htm> เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2556 และดูรายละเอียดใน ผจญวาท กมลเสวีรัตน์ พัชณี ปีเพราะและศิริพรรณ พงศ์สิฏานนท์ นิทานพื้นบ้านภาคกลาง กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2543 หน้า 149-150

³² ศรีศักร วัลลิโภดม “ภาคตะวันออกกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น”. การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ชลบุรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม”. วันที่ 13-16 กันยายน พ.ศ. 2532. โรงแรมบางแสนวิลล่า, จัดโดยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.เล่ม 1

³³ <http://www1.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/chonburi8.htm> เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2556

